

ATATÜRK VE MODERN TÜRKİYE'NİN BULGARİSTAN PARLAMENTOSU'NDA DEĞERLENDİRİLMESİ (1919-1945)

İBRAHİM TATARLI*

Türkiye'de ve bütün dünyada olduğu gibi, Bulgaristan'da da Atatürk'ün 60. ölüm yıldönümü ve Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. yıldönümü ile bağlı olarak geniş boyutlu etkinlikler yapılmaktadır.¹ Bunun başlıca nedeni, Mustafa Kemal'in XX. yüzyılın en büyük kumandanlarından, ender düşünürlerinden ve devlet adamlarından biri, Türk halkının Millî Kurtuluş Savaşı'nın (1919-1922) önderi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ölünceye değin devlet başkanı olmasıdır. Onun yetenekli liderliğinde Türk halkı bağımsızlığını korumuş ve yepyeni bir devlet ve toplum düzeni kurmuştur. Modern Türkiye, Balkanlarda, Yakın Doğu ve Orta Doğu'da, Akdeniz bölgesinde, dünyada uluslararası ilişkilerde güvenlik barış ve işbirliğinin bölgesel ve bölgeüstü devlet gücü haline gelmiştir. Atatürk'ün çizdiği bir yolda Türkiye Cumhuriyeti 75 yıl devam etmiş ve gelecekte de bu yolda yürüyeceğinde kuşku yoktur.

* Prof.Dr., Sofya, Bulgaristan.

¹ Bu bağlamda; 8-9 Ekim 1998 tarihinde Sofya'da Bulgar ordusunun askeri kulübünün, zamanında Atatürk'ün iki kez Türkiye ataşemiliteri olarak bulunduğu tören salonunda Mustafa Kemal ve Türkiye Cumhuriyeti konulu bir bilimsel konferans, Bulgaristan'ın il merkezlerinden Kırçali'de (3 Ekim 1998), Burgaz'da (5 Ekim 1998), Şumen'de (10 Ekim 1998) ve Razgrad'ta (11 Ekim 1998) "Atatürk, Modern Türkiye ve Bulgaristan Arasındaki İyi Komşuluk İlişkileri" konulu bilimsel seminerler yapılmıştır. Birincisine Türkiye Cumhuriyeti'nden Güvenlik Askerî Akademisi Komutanı Tümgeneral Orhan Yöney ve Hacettepe Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Cihat Özönder katılmışlardır. Bilimsel konferansı Bulgaristan'ın Cumhurbaşkanı Yardımcısı Todor Kavaliyev, Bulgar Ordusunun Genelkurmay Başkanı General Miho Mihov, Bulgaristan'da Atlantik Kulübü Başkanı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Sofya Büyük Elçisi Tahsin Burçoğlu izlemişlerdir. Birçok rapor ve bildiri okunmuştur. Birçok resmi şahıs, bakan, milletvekili, politika adamları ve bilginler hazır bulunmuştur. Rejyonel seminerler belediye başkanları, Türkiye Cumhuriyeti'nin Plovdiv Genel Konsolosu İhsan Yücel ve TC Burgaz Genel Konsolosu Babür Hızlan tarafından selamlanmış, Bulgaristanlı bilim adamları ile Türkiye bilginleri rapor ve bildiri okumuşlardır. Kırçali'de Edirne Trakya Üniversitesi'nden Doç. Dr. Cevat Celep, Tekirdağ Eğitim Müdüriyetinden Müfettiş Yavuz Yalçın Burgaz'da tekrar Doç. Dr. Cevat Celep, Şumen'de Edirne Trakya Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Osman İnci, Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Recep Mesut ve Rektör Danışmanı Prof. Dr. Bilgi Çakır, Razgrad'ta Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dekanı Yardımcısı ve Tarih Bölümü Başkanı Doç. Dr. Yusuf Oğuzoğlu seminerlere katılmışlardır.

Bundan önceki bilimsel çalışmalarımda Atatürk ve reformlarının Bulgaristan'da 1919-1939 yıllarında bilim alanında² ve basında³, sonra da 1944 ile 1990 döneminin değerlendirilmesi⁴ ve Bulgar-Türk dostluğunun oluşumu ve gelişimi üzerinde durmuş⁵, Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasını araştırmışım.⁶ Şimdiki bildirimde Atatürk ve Modern Türkiye'nin Bulgaristan Parlamentosu'nda değerlendirilmesini ele alacağım, çeşitli yaklaşım ve konuları izleyeceğim. Temel kaynak olarak Bulgaristan Millet Meclisi günlüklerini, oturum zabıtlarını, resmî Devlet Gazetesini⁷ kullanacağım.

I

Önce şunu belirtmek istiyorum ki, Bulgaristan'da, Osmanlı hakimiyetinden ayrılmasından ve bağımsızlığını kazanmasından sonra iki devlet yönetim biçimi uygulanmıştır. 1. Monarşizm (1879-1946), 2. Cumhuriyet (1946'dan bugüne değin). Birinci dönemde Bulgaristan'ın devlet ve toplum yapısı, 1879 yılında Tırnovo'da kabul edilen anayasa ile düzenlenmiştir. Bu anayasa, çağrı için oldukça demokratik niteliktedir. O zamana değin Avrupa'daki politik düşünüşün buluşları gözönünde bulundurulmuştur.

² Tatarlı İ., Deloto na Atatürk vatsenkata na bilgarskite uçeni ot perioda 1919-1939 g. (1919-1939 Döneminde Atatürk'ün Bulgar Bilimadamları Tarafından Değerlendirilmesi); "Balkanistika" N I, Bulgar Bilimler Akademisi Balkan Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Sofya, 1986, s. 292-308. Atatürk ve Reformlarının Bulgaristan'da Değerlendirilmesi Üstüne. X.Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, c. I, TTKB, Ankara 1994, s. 2812-2849.

³ Tatarlı İ., İkinci Dünya Savaşı Öncesi Bulgar Basınında Atatürk ve Reformları. I. Büyük Bulgar Toplumcusu, Yazar ve Gazetecisi Todor Kojuharov'un Gözüyle Mustafa Kemal, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. III, Temmuz 1997, sayı 38, s. 451-464.

⁴ Tatarlı İ., Savaş Sonrası Döneminde Atatürk ve Reformlarının Bulgaristan'da Değerlendirilmesi Üstüne (1944-1990). - XI. Türk Tarih Kongresi, Ankara 5-9 Eylül 1990, Kongreye Sunulan Bildiriler, c. VI, TTKB, Ankara 1994, s. 2603-2614.

⁵ Tatarlı İ., En Yeni Zamanda Bulgaristan-Türkiye Dostluk İlişkilerinin Fikir Yönü, III. Uluslararası Türk Kültür Kongresi, 25-29 Eylül 1993 Ankara. Bulgaristan-Türkiye İyi Komşuluk, Dostluk ve İşbirliği İlişkilerinin Gelişiminde Yeni Bir Aşama, *Hak ve Özgürlük*, s. 9, 18 Şubat 1993. Mustafa Kemal Atatürk'ün Balkanlarda İşbirliği ve Dostluk Politikası, Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu, 9-11 Eylül 1991, Ankara.

⁶ Retrospeksiya na vınşnata poliitka na Republika Turtsiya. Ot distansiyata na vremeto (Türkiye Cumhuriyetinin Dış Politikasının Rejonstruksiyonu. Zaman Mesafesinden), *Prava ci svobodu*, S. 28, 22 Temmuz 1998. (Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Politikasının retroseksiyonu, Zaman Mesafesinden) Retrospeksiya na vınşnata poliitka na Republika Turtsiya Ot distansiyata na vraneto "Za Prava i svobodi", S. 28, s. 22 Temmuz 1998.

⁷ Bulgar Parlamentosu'nun "Stenografski dnevnitsi" adı altında sürekli "İstenograf Günlükleri", (IG) bunlara ekler ve ayrıca da resmi Devlet Gazetesi (resmi gazete) yayınlanmaktadır.

Devlet başkanı bu makamını önce Prens Aleksandır Batemberg (1879-1886), sonra Ferdinand Saks-Koburgotski (1887-1908), çar unvanıyla (1908-1918) ve Boris III. (1918-1943) almışlardır. Onun ölümünden sonra da Simeon II, zamanında regentlik yönetimi uygulanmıştır (1943-1946). Bulgaristan'da anayasal monarşizm ilan edilmiştir, sonra kıralcılık ilkeleriyle parlamentarizm arasında bir balans, bir birlik ve bütünlük aranmıştır. Bir yandan devlet başkanına genelde ülkenin dış politikasının yönetimi, silahlı kuvvederin baş kumandanlığı, başbakanın atanması gibi yüksek yetkiler tanınmaktadır. Diğer yandan seçim yolu ile gelen çok partili bir parlamento ülkenin yasa organıdır. Yürütme gücü parlamentonun kontrolü altında bulunmaktadır. Anayasada güçlerin-yasama, yürütme ve yargılama olmak üzere-ayrımı, esirlik yasağı, insan hak ve özgürlükleri ilkeleri kabul edilmiştir. Ortodoks Hristiyanlık devlet dini ve diğer dinlere özgürlük tanıdığı halde, genelde Bulgaristan lâik bir devlettir.⁸ Şöyle ki, devlet başkanı bakanlar kurulu ile birlikte parlamento, temel devlet güç merkezlerinden birini oluşturmaktadır ve ülkenin iç ve dış politikasının oluşumu ve gelişiminde büyük rol oynamaktadır. Halkın iradesini ve bağımsızlığını ifade etmektedir. Bu da Atatürk'ün ve Modern Türkiye'nin Bulgar Parlamentosu'nda değerlendirilmesi, çeşitli politik formasyonların, güçlerin yaklaşım ve pozisyonlarının açıklanması bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu konuya bazı araştırmalarda dolaylı olarak değinilmiştir.⁹ Bir bütün olarak ele alınmamıştır.

İki dünya savaşı arasındaki dönemde Mustafa Kemal'in kişiliği ve tutumu, Türkiye'nin iç ve dış politikası Bulgaristan'ın Millet Meclisi çalışmalarında -gerek parlamenter komisyonların gerekse genel oturumlarda- geniş yer almaktadır. Ben bildirimde bu yıllarda Bulgaristan'ın Millet Meclisi'nde geniş tartışmalara konu olan bazı temel sorunlara değineceğim:

I. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1919-1923 yıllarında Bulgaristan ile Türkiye arasında diplomatik ilişkilerin yeni baştan düzenlenmesiyle ilgili hazırlıklar, karşılıklı işbirliğinin doğurduğu sorunlar;

⁸ Bk. Bilgarski konstitutsii i konstitutsionni proekti (Bulgar Anayasaları ve Anayasa Tasarıları), Derly.: V. Metodiev, L. Stoyanov, S. 1990, s. 20 vd.

⁹ Velikov St., Kemalistkata revolutsiya i bilgarskata obstvenost (1918-1922), (Kemalist Devrimi ve Bulgar Kamuoyu (1918-1922)), Sofya 1966; Kumanov M., Vistanov yavavane na diplomatičeskite otno ŗeniya mejdu Bilgariya i Turstiya (1923-1926 g.) (Bulgaristan ile Türkiye Arasında Diplomatik İlişkilerinin İhyası (1923-1926)), "Ostoičeski pregled", No 2, 1971, s. 68 vd.

II. 1925 Türkiye-Bulgaristan Dostluk Andlaşması ve Oturma Sözleşmesi'nin 1926 yılında Millet Meclisi'nce ratifikasyonu;

III. Bulgaristan ile Türkiye arasında Tarafsızlık Uzlaşması, Yargısal Çözüm ve Havaçılık Andlaşması'nın Millet Meclisi'nce onaylanması;

IV. 1938'de Bulgaristan'ın Millet Meclisi'nde Müftü (Şeriat) Mahkemelerinin Yetkilerinin Sınırlandırılması Yasatasarısının incelenmesi ve kabulü. Bu münasebetle Türkiye Cumhuriyeti'nin durumu, iç ve dış politikası ve özellikle Atatürk üzerinde geniş olarak durulmuştur.

I. 1919-1923 YILLARINDA TÜRK-BULGAR İLİŞKİLERİ

I. Dünya Savaşı sonrası yıllarında birçok bakımdan Bulgaristan ile Türkiye kader kardeşidirler. Her iki ülkenin halkları Birinci Dünya Savaşı'na sürülmüştür. Savaş sonrası döneminde yenilgiye uğrayan devletler arasında bulunmaktadır. Birine Versailles-Neuilly Andlaşmaları, diğerine Sevres Andlaşması dayatılmak istenmiş. Özellikle 29 Eylül 1918 tarihli Selânik ve 30 Ekim 1918 Mondros Silâh Bırakışımından sonra İstanbul'daki Müttelik Komiserleri, Merkez Güçlerle bu arada Bulgaristan ve Türkiye aradaki diplomatik ilişkileri yasak etmişlerdir. Bunun sonucunda Sofya'dan o zamana kadarki elçi Safa Bey ve Varna, Ruse ve Burgas konsolosları, İstanbul'dan da Bulgar elçisi Nedelko Koluşev ayrılmışlardır. Hemen hemen beş yıl sürece Sofya'da Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkarlarını İsveç Elçiliği, İstanbul'da da Bulgaristan'ın çıkarlarını İspanya Elçiliği temsil etmiştir. Fakat iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin yenibaştan kurulması amacıyla gizli, yarı resmî, sonra da resmî girişimlerde bulunulmuştur. Bizzat Mustafa Kemal ve Aleksandır Stamboliyski Türk-Bulgar dostluk ve işbirliğine büyük önem vermişlerdir. Çünkü her iki devlet için Bulgar-Türk işbirliğinin stratejik önemi vardır. Türk halkı için Bulgaristan'ın desteği, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın başarısı, ülkenin toprak bütünlüğünün korunması ve özellikle Doğu Trakya, Avrupa topraklarının korunması önemli bir etkidir. Bulgaristan için Türkiye'nin desteği Batı Trakya'nın kaderini tayin ederek konferans sonucunda Ege Denizi'ne çıkış bölgesinin korunması, hiç olmazsa muhtar bir bölge amaçları için, ulusal konferanslarda ortak çıkarları için gereklidir. Bu yönde ilk yıllarda ortak çalışmalar yapılmıştır. Mustafa Kemal daha 24.10.1919 tarihli Trakya-Paşaeli kumandanlarından Cafer Tayyar ve Arif Beye gönderdiği direktiflerinde Bulgarlarla işbirliği yapılmasını öğütlemektedir. Bulgar dostlarına selâmlarını ulaştırılmasını dilemektedir. San Remo Konferansında

Doğu ve Batı Trakya'nın Yunanistan'a verilmesi kararına karşı beraber savaş vermektedirler. Cafer Tayyar, Bulgaristan'ın temsilcileriyle tamasta bulunmakta, hattâ Yunanlılara esir düşmesinden sonra yüz Türk subayı ve binlerce Türk askeri Bulgaristan'da sığınak ve konuk severlik bulmuş, sonra da Türkiye'ye dönerek Ulusal Kurtuluş Savaşı'na katılmışlardır.

Ankara'da TBMM'nin 23.4.1920 tarihinde açılışından bir hafta sonra, 30.4.1920 günü Mustafa Kemal Parlamento adına Fransızca olarak Bulgaristan'ın Başbakanı Aleksandır Stamboliyski'ye bir mektup göndermiş, Barış Konferansının kararlarından halkın memnuniyetsizliğini, İngiliz polisinin İstanbul'da Parlamento'nun dağıtılmasını anlatmış ve TBMM'nin kararlarını tanıtmıştır. Özellikle İstanbul Hükümeti'nin emir ve şeyh-ül İslamın fetvalarının değersizliği ve geçersizliği, halkın devlet egemenliğini ve özgürlüklerini koruma azmini, âdil ve lâik bir barış isteğini, Hristiyan ve yabancı unsurların ayrılıkçılık savunusunda bulduklarını ve TBMM'nce seçilen Heyeti Temsiliyenin halk adına angajman ve sorumluluk taşıdığını belirtmiştir. Haklı olarak bu mektup, Türkiye ve Bulgaristan arasında Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ilk diplomatik girişimdir,¹⁰ diyebiliriz.

İki ülke arasında direkt diplomatik ilişkilerin kurulması girişiminde bulunulmuştur. Daha 1921 yılında İstanbul'daki Bulgar Konsolosluğu, İsveç Elçiliğinden ayrılmıştır. 1921 Mayısında, Bulgaristan'ın Başbakanı Aleksandır Stamboliyski'nin öğütleriyle Türkiye'ye gayriresmî bir heyet gönderilmiştir. Heyet üyeleri arasında BÇHB'nin (iktidar partisi Bulgaristan Çiftçi Halk Birliği) tanınmış yöneticilerinden milletvekili Angel Grozkov, jandarma komutanı yaveri Yüzbaşı Grigor Pisarev, tüccar Penço Ençev vs. bulunmaktadır. Amaç Bulgaristan ile Türkiye arasında sürekli bir işbirliği yönünde Mustafa Kemal ile görüşmek, uluslararası konferanslarda birbirine destek, İngiliz-Fransız-İtalyan ve Yunan askerlerine karşı gerilla savaşı yapmak imkânlarını araştırmak. Heyet gemiyle İstanbul'dan İnebolu'ya gitmiş, oradan da bir süvari müfrezesi refakatinde Ankara'ya ulaşmıştı. Angel Grozkov, Mustafa Kemal Paşa ile, Grigor Pisarev ise İsmet İnönü ile temasta bulunmuş, Eskişehir, İnebolu, Kastamonu, Kütahya, Antalya, Sivas gibi bölgelerde cepheleri ziyaret etmişler, temin edilen telgraf yolu ile Angel Grozkov Bulgaristan ile bağlantıda bulunmuştur. Görüşmeler hükümet adına yapılmıştır. Bulgar heyeti sonra bunu ticaret görüşmeleri olarak göstermek zorunda kalmıştır.

¹⁰ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk-Söylev, Vesikalar/Belgeler*, c. III, AKDYYK, TTKY, TTKB, Ankara 1989, s. 1893 vd.

Başbakan Aleksandır Stamboliyski'nin sayesinde Ankara Hükümeti'nin resmî temsilcisi olarak Sofya'da bir müddet Mustafa Kemal'in yakın adamlarından Cevat Abbas (Gürer) bulunmuştur. BÇHB'nin tanınmış lider ve devlet adamlarıyla temasta bulunmuş. Bunların arasında Rayço Daskalov, Al. Botev, P. Yanev, Angel Grozkov vs. bulunmaktadır. İtilaf Devletlerinin baskısıyla Cevat Abbas Bulgaristan'dan ayrılmak zorunda kalmıştır.

1922 yılının sonunda Başbakan Aleksandır Stamboliyski Ankara'ya Ts. Pukaniçarov adında BÇHP'ye yakın bir tüccarı göndermiştir. Ona Mustafa Kemal'in eski dostlarından ve Sofya'da Ankara'nın resmî temsilcisi Cevat Abbas'ın sekreterliğini yapan B. Açkov refakat etmişti. Bizzat Mustafa Kemal ile görüşmüşler, Bulgaristan ile Türkiye arasında dostluk ve işbirliği isteklerini dile getirmişlerdir. Mustafa Kemal iki memleket arasında iyi komşuluğun gelişmesine hiçbir engel olmadığını belirtmiştir.¹¹

Yine Aleksandır Stamboliyski'nin direktüfyle Edirne Genel Konsolosu T.Markov Ankara'yı ziyaret etmiştir. Dostluk ve iyi komşuluk sorunlarını incelemiştir. 23.1.1923 tarihinde İzmir'e gitmiş. Mustafa Kemal ile iki görüşmesi olmuştur. 28.2.1923 görüşmesi iki saatten fazla sürmüştür. Bulgar-Türk dostluğu, Batı Trakya, göçmenler, Patrikane krizi, ikili ticarî ve diplomatik ilişkilerin yeni baştan düzenlenmesi gibi sorunlar incelenmiştir. Mustafa Kemal, şöyle demiştir: "Bize Balkanlarda dost bir halk lazımdır. Bulgar halkı ise coğrafi, politik ve ekonomik yönden en yakınımızdır. İki halk arasında bir dostluk bizi de sizi de daha güçlü ve daha bağımsız yapacaktır."¹²

Başbakan Aleksandır Stamboliyski'nin bilgisiyle Sofya Mitropolitü Stefan İstanbul'daki Bulgar temsilciliği destek olmak ve Ankara Hükümeti ile kilise sorunlarını görüşmek amacıyla Ankara'yı ziyaret etmiştir.¹³

T. Markov, (Edirne Başkonsolosu) İstanbul'daki Bulgar Temsilciliği yöneticisi olmuştur. Nihayet 27 Mayıs 1923 tarihinde bir telgrafla İstanbul'daki Bulgar temsilcisine, Türk hükümetinin Sofya'da büyük resmî temsilciliğine müsaade edildiğine dair telgraf gelmiştir. Fakat 9 Haziran 1923 tarihinde yapılan hükümet darbesi iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin sürünce-medede kalmasına sebep olmuştur.

¹¹ Velikiv St, *aynı eser*, s. 61 vd.

¹² *Aynı eser*, s. 66 vd.

¹³ *Aynı eser*, s. 75 vd.

Bu dönemde gerek Aleksandır Stamboliyski'nin, gerekse BHĊB Hükümetinin iç ve dış politikası, bunlarla ilgili olarak Bulgaristan-Türkiye ilişkileri sürekli olarak, Ağustos 1919 seçimleriyle oluşturulan VIII. ve 28 Mart 1920 seçimleriyle gelen IX. Alelade Millet Meclisi (AMM) genel oturumlarında konu olmuştur. Çoğu zaman savaş öncesi yıllarına dönülmüş, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nın sorunları üzerinde durulmuştur.

Aleksandır Stamboliyski Koalisyon Hükümeti'nin iç ve dış politikasını önce platformda, sonra da hükümetin programı hakkında VIII. AMM'de yaptığı konuşmada sunmuştur. Devletin dış politika oryantasyonunu özellikle "kim harp yanlısıdır? konulu beyanında ortaya koymuştur. BÇHP'nin her zaman, gerek muhalefette bulunduğu, gerekse yönetimde bulunduğu zaman her türlü harbe karşı çıkmıştır. O şöyle demiştir: "Bir kez daha Bulgar halkına bildiriyoruz ki, biz, çiftçiler idarede bulunduğumuz müddetçe harbe izin vermeyeceğiz."¹⁴ Bu arada Cafer Tayyar Paşanın tutumu üzerinde de durmuştur.¹⁵

3 Kasım 1918 ile 26 Mart 1920 günlerinin Bulgaristan'ın en yeni tarihindeki önemini belirtmişti. Birincisinde "dünyada en kötü devlet adamı" olarak nitelendirdiği Ferdinand'ın tahttan inmesi, ikincisi de yapılan parlamento seçimleridir. Geri dönerek Halkçı Partisi ile Tsankov'un partisinin 1912 ve 1913 yıllarında-birincisinin Türkiye'ye karşı, diğerinin Yunanistan'a, Sırbistan'a, Romanya'ya ve Türkiye'ye karşı güttükleri düşmanlığı "suç deliliği" olarak nitelendirmiş, bu savaşların getirdiği toprak kayıplarını belirtmiştir.¹⁶ 26 Ekim 1921'de XIX. AMM'de söylediği nutuk da, Bulgaristan'ın dış politikası üzerinedir. Ankara ile bağlantı kurdukları iddialarını gözlemek zorunda kalmıştır.¹⁷

Bulgaristan'ın Başbakanı ve Dışişleri ile Mezhepler Bakanı Aleksandır Stamboliyski'nin 26 Ekim 1922 tarihli AMM oturumunda dış politika üzerine yaptığı konuşma çok önemlidir. Bu onun bir devlet ve politika adamı olarak geniş ve ufuklu görüşlerinin bir ifadesidir. O devletin politikasının herhangi bir başka devlete bağlanmasına karşıdır. Geçmişte Bulgaristan'daki Rusofilliği de, Almanofilliği de kesinlikle yargılamış, tamamen millî ve bağımsız bir Bulgar politikasını savunmuştur. O şöyle demiştir: "Şimdi size şunu söyleye-

¹⁴ Aleksandır Stamboliyski, *Izbrani proizvedeniya*, BÇHB Yayınevi, S. 1979 s. 360.

¹⁵ *Aynı eser*, s. 361.

¹⁶ *Aynı eser*, s. 362.

¹⁷ *Aynı eser*, s. 388.

ceğim ki, ben hiçbir zaman ne Almanofil, ne de İtalionofil değildim, ben her zaman Bularofil idim. Böyle çalıştım. Fillikle politika güdülemez."¹⁸ Ben politikada filcilikle hizmet etmedim, demiş ve dış politika çalışmalarında ciddiyet, soğukkanlılık ve sabır gibi niteliklerin gereğini belirtmiştir. Bir kez daha pek çok sorunların Milletler Cemiyeti yolu ile barışçı olarak çözüleceği inancını belirtmiştir. Sonra Bulgaristan'ın Balkanlarda Türkiye ve diğer devletlerle ilişkilerininin tahlilini yapmıştır. Demokratik Bulgar devleti başbakanı muhalefete alay etmiştir. Muhalefetin Angel Grozkov'a karşı saldırılarını harurlatmıştır: "Halâ Ankara ile bağlantılarımız olduğunu iddia eden var mı? bu da boş bir şüphe dir! Onun dostu Kemal artık İstanbul'a doğru gelmekte, o ise burada oturmaktadır (müzakere salonunda gülüşmeler). Ankara ile hiçbir bağlantımız olmadığına inandınız artık. Tam tersine Ankara ile bağlantılarımız olduğunu iddia edenler, herkesten önce Ankara'ya ellerini uzattılar.¹⁹ Bakanlardan Dr. Rayko Daskalov onun sözlerini tamamlamıştır: "Kemal'e el verdiler"²⁰. Yunanistan konusunu incelerken de Aleksandır Stamboliyski şunu belirtmiştir: "Doğu Trakya artık Yunanlılar tarafından boşaltılmıştır, o artık yarı Türk niteliğindedir."²¹ Dr. M. Koluşev ilave etmiş: "Türklerindir."²² Aleksandır Stamboliyski devam etmiştir: "Ne de olsa Doğu Trakya yarı Türk (niteliğindedir). Trakya Yunanlıların değildir. Ve şimdi Türkiye'ye gitmek isteyen Doğu Trakya'ya gitmelidir. Oradan, Edirne'den, İstanbul'dan gitmelidir. Ne yapacağı için sorumlu değilim, ne isterse yapsın. Fakat silahlanıp da sınırımızdan geçerek komşularımızın güvenliğini bozmalarına imkân vermeyeceğiz. Bunlar bizim lokal politikamızı kompozite etmektedirler."²³ Bundan sonra daha konuşmasının başında belirttiği "Doğu" sorununa geçmektedir. O Doğu sorununun yeni bir nitelik aldığından yeni baştan ele alınması ve çözümlenmesi gerekçesinden hareket etmektedir: "Yeniden incelenmesi gereken şimdiki Yakındoğu üzerinde duruyor"²⁴ Anlaşıldığına göre Bulgar devleti başbakanı Türkiye sorunu çok daha geniş planda, bölgesel, rejyonel sorunlarının kontekstinde incelemektedir. Bu yönde Türkiye'nin büyük katkısı belirtilmiştir. Aleksandır Stamboliyski Atatürk'e büyük bir devlet ve politika adamı ve kumandan olarak, onun hizmetine en yüksek değeri

¹⁸ *İstatistik Günlükleri*, XIX. AMM, III. Dönem, 70. Oturum, 26 Ekim 1922, s. 130.

¹⁹ *Aynı kaynak*, s. 133 vd.

²⁰ *Aynı kaynak*.

²¹ *Aynı kaynak*.

²² *Aynı kaynak*.

²³ *Aynı kaynak*, s. 134 vd.

²⁴ *Aynı kaynak*, s. 135.

vermiştir. Aynı zamanda yardımcılarının da hizmetini belirtmiştir. "Türkiye'nin, onun büyük asker, politika ve devlet adamı lideri Kemal Paşanın şahsında hizmetini iüraf etmemiz lâzımdır. Yargılanmasına sebep olan onun bir zamanki sergüzeşliği, onun gayeleri ve etrafında bulunanların gayretleri sonucunda biz bu sorunun yeniden incelenmeye getirildiğini görmekteyiz."²⁵ Görüldüğü gibi Aleksandır Stamboliyski, büyük çağdaşı Atatürk'ün kişiliği, yazı ve çalışmalarıyla, onun yardımcılarının da katkılarıyla yakından tanışıktır. Aynı zamanda Mustafa Kemal ve arkadaşlarının davasının, Türk halkının haklı Milli Kurtuluş Savaşının sonuçlarını ülke ve devletin bağımsızlığının ve uluslararası fo rumlarda doğurduğu büyük değişiklik ve yankıları da gözönünde bulundurmuştur. Gerek Müslüman, gerekse Hıristiyan dünyasında, gerekse lâik toplumlarda bunun değeri, yankıları ve desteği de gözden kaçırmamıştır: "Ankara haksızlıklara uğrayan Müslüman dünyası için Mekke ve Medine'dir, haksızlıklara uğrayan Hıristiyan dünyası için Kudüs'tür. Ve eğer haksızlığa uğrayan insanlığın herhangi bir kimseye dava açılmasının kaldırmasını istiyorsa, bu Ankara yöneticilerine yapılmalıdır."²⁶

Güçlü bir strateji ve büyük analiz ve sentez gücüne sahip olan devlet ve politika adamı, büyük düşünür Aleksandır Stamboliyski büyük çağdaşı, büyük kumandan ve devlet adamı Mustafa Kemal'in ve arkadaşlarının, Türk halkının Milli Kurtuluş, Savaşı'nın, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra galip gelen Bau dünyasının güçlü devletlerinin zorla kabul ettirdikleri düzeni, Versailles-Neuilly sistemini altüst edeceğini pekâlâ sezmiş, ortaya koymuştur: "Andlaşmaların revizyonu sorunu artık incelenmeye konulmuştur, sizler ise bakıyorsunuz ki, Türklerin gayretlerinden önce, hattâ revizyon sözünün hatırlatılmasına bile imkân verilmiyordu. Revizyondan söz edilmesine ısrar edenler bugün bu fikri en çok benimseyenlerdir. Sevr Andlaşması'nın revizyonu ile bu andlaşmalarda yer alan bütün ağır maddelerin revizyonu mecburiyet icabı başlayacaktır."²⁷

Aleksandır Stamboliyski aynı zamanda Bulgaristan ile Türkiye arasında ilerideki gelişme perspektifleri ve bunun etkenleri üzerinde de durmuştur. Bulgar-Türk işbirliğinin uzun süreli gelişimine değinmiştir. Bulgar-Türk ekonomik ilişkilerinin sürdürülmesini istemiştir. Bunun temel motiflerinden biri de, iki devletin komşu olmalarıdır. Hattâ büyük güçlerin o zamanki and-

²⁵ Aynı kaynak, s. 135.

²⁶ Aynı kaynak, s. 135.

²⁷ Aynı kaynak, s. 135.

laşmalarına göre de Türkiye Bulgaristan'la hem hudut kalacaktır. Özete şöyle demiştir: "Büyük güçlerin şimdiye kadarki andlaşmalarına göre de, Türkiye ilerde de bizim komşumuz kalacaktır. Bizim onunla ilişkimiz yakın dostluk olabilir. Bizim ekonomik çıkarlarımız onunla dostluk içersinde yaşamamızı dikte etmektedir. Onun politik çıkarları Avrupa'nın Bulgaristan ile barış içersinde, dostluk içersinde yaşamasını dikte etmektedir. Biz hoşgörürüz, onun topraklarına el koymamak yolunda bütün gereken delilleri vermiş bulunuyoruz ve o bunda şüphe gösteremez. Her şeye rağmen bütün münasebetimiz onun iddialarına bağlıdır. Ben tahmin ediyorum ki, yeni Türkiye'nin iddiaları —o artık Kemal Paşanın şahsında yenedir— Meriç'in sağ kıyısına sıçramayacaktır."²⁸

Aynı dış politika ilkerlerini Aleksandır Stamboliyski başka komşu Balkan ülkelerinde de uygulamaktadır. Onlarla yeni çağın ruhuna göre hareket etmelerini istemektedir. İşte bu açıdan yeni bir Yunanistan'a hitap etmektedir. Yeni Yunanistan'ı eski cinayetleri işlememeğe çağırılmaktadır. Yunanistan'ın Asya ve Trakya ekspansiyonizmini yargılamakta ve şöyle demektedir. "Şimdi Yunanı oradan kovdular. Hattâ Türkler onu kovmamış olsalardı dahi, başkaları onu kovacaktı. O orada kalamazdı."²⁹ Hattâ Yunanistan'ın Batı Trakya'dan geri çekilmesini istemektedir. Venizelos'a yeni bir Yunan politikası çağrısında bulunmaktadır. Yugoslavya ile de dostluk politikasının uygulanmasını istemektedir. Aleksandır Stamboliyski bir daha belirtmiştir ki, harp taraftarı değillerdir, fakat barış yolu ile, Birleşmiş Milleder örgütünde, basında, her yerde isteklerini dile getireceklerdir. Aynı zamanda Balkan harbini hazırlayan Halkçı Partisi ile Tsankovistleri şöenlikle suçlamaktadır. Onların 1913'te içersine İstanbul'u, Adaları, Sırbistan'ı alan, Adriatik Denizine değin uzanan bir Bulgaristan tasarlayan saldırganlıklarını haurlatmaktadır.

Aleksandır Stamboliyski bu nutkunun bir yerinde "sergüzeşt" ifadesini kullanmıştır. Bununla o zamanki Bulgar muhalefetiyle alay etmek istemiştir. Zira onlar bundan önce Mustafa Kemal'in Anadolu'da başlatuğu Millî Kurtuluş Savaşı'nı küçümsemişlerdi. Fakat gerçekler ve olayların gidişau, onların ne kadar haksız olduklarını göstermiştir.

Aleksandır Stamboliyski'nin gerek koalisyon, gerekse BÇHB hükümetinin, Bulgar halkının Türk halkına gösterdiği yardım, destek ve iyi komşuluk

²⁸ Aynı kaynak, s. 36.

²⁹ Aynı kaynak, s. 135

Bulgar-Türk dostluğunun önemli etkenlerinden biridir. Mustafa Kemal de aynı dostluk duygularıyla, iki memleket arasındaki işbirliği ile buna cevap vermiştir. Bulgar-Türk dostluğunun temellerini atmışlardır. Bu yöndeki katkıları bundan sonraki dostluk ve işbirliğinin sermayesi haline gelmiştir.

XIX. AMM'nin 27 Ağustos 1921 tarihli 32. Oturumunda "Halk Felaketi-nin Suçlularının Yargılanması ve Cezalandırılması Yasası'nın 4. Maddesinin Değiştirilmesi Yasatasarısı"nın incelenmesi başlamıştır. Bu birkaç oturum sürmüştür. Adeta bu konu BÇHP hükümeti ile muhalefet arasında bir diyalog halini, gerek savaş öncesi gerekse savaş sonrası dönemlerinin bir analizi ve değerlendirilmesi niteliğini almıştır. Zaman zaman da Bulgaristan ile komşuları arasında ilişkilere değinilmiş, gergin bir tartışma yapılmıştır.

Asıl BÇHP'nin dış politikasının eleştirisini Demokrat Partisinin lideri, 1908'de Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan eden Bulgar hükümetinin başbakanı, Balkan savaşları zamanında bakanlar kurulunun Selânik'te Silâh Bırakışma Andlaşmasını imzalayan Dışişleri ve Mezhepler Bakanı Aleksandır Malinov (1867-1938) yapmıştır. O, savaş öncesi harplere Bulgaristan'ın katılmasını halkın birleştirilmesi amacıyla haklı çıkarmak istemiştir. Fakat pozisyonunu şu yumuşatmak istemiştir. "Bulgar ayağının bastığı her yerin Bulgarların olduğu" ilkesini paylaşmadığını ileri sürmüştür. Bakanlardan Dr. Rayço Daskalov da Aleksandır Malinov'un katıldığı hükümetlerin politikasının emperyalist niteliğinde olduğu tezini savunmuştur: "Çatalca"da, İstanbul'da ve Bulgar ayağının bastığı her yerde vs. bütün bunlarla Bay Malinov, Bulgar politikasının emperyalist niteliğinde olmadığını haklı çıkarmak istemektedir. Katastroflar önümüzde. Onları haklı çıkaramazsınız..."³⁰

Bakan Dr. Rayko Daskalov, şöyle devam eder. "1915 ve 1918 yıllarında da böyle mi dününüydünüz?"³¹ Fakat Eski Başbakan Amalinov, Mustafa Kemal'e karşı tutumunu biraz yumuşatmaktadır. Eğer Kemal Paşanın sergüzeşliği (avantüristliği) başka bir şeye sebep olmamış ve olmayacaksa, hiç olmazsa Sevri Andlaşmasının revize edilmesine perspektif açmış ve açmaktadır. Biz ise Neuilly Andlaşmasının uygulanmasına hoşgörü göstermekle yıkımdan başka hiçbir şeye ulaşamadık."³²

³⁰ Aynı kaynak, s. 835.

³¹ Aynı kaynak, s. 839.

³² Velokof St., aynı eser, s. 70.

İşte daha Birinci Dünya Savaşı sonrasında ilk yıllarında Bulgaristan'ın Millet Meclisi'nde, özellikle BÇHB'nin koalisyon, sonra da salt Çiftçi Partisi hükümeti zamanında, Mustafa Kemal'e -büyük bir kumandan, büyük bir politika ve devlet adamı, Türk halkının önderi olarak- ve yüce Milli Kurtuluş Savaşına en yüksek değer verilmiştir.

II. 1925 TÜRKİYE BULGARİSTAN DOSTLUK ANTLAŞMASI GÖÇ VE OTURMA SÖZLEŞMESİ GÖRÜŞMELERİ

Bilindiği gibi, Birinci Dünya Savaşı'na kaulan devletlerin yeni yapısı Neuilly-Versailles Barış Andlaşmaları ile düzene koyulmuştu. Bunları imzalayan devletler galip ve mağlup olmak üzere iki gruba ayrılmıştır, Türkiye ve Bulgaristan yenilgiye uğrayan devletler arasındadır. Yunanistan, Sırp-Hırvat ve Sloven devleti, Romanya gibi devletler birinci gruba girmektedir. Neuilly-Versailles sisteminin bir parçası olan Sevr Andlaşması, yalnız Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması değil, genellikle Türk devletinin yok edilmesini amaçlamaktadır. Fakat Türk halkı ağır ve istilâci, çapulcu Sevr Andlaşmasının hükümlerini kabul etmemiş ve 1919-1922 yıllarındaki Milli Kurtuluş Savaşı sonucunda millî bağımsızlığını kazanış, korumuş, güçlü bir millî devlet haline gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğramış, zayıf ve parçalanmış bir devlet durumuna düşmüş, Lozan Devletlerarası Konferansına eşit bir devlet olarak katılmıştır. Türk Delegasyonu, Mustafa Kemal'in önerisi üzerine, Dışişleri Bakanlığı'na atanan İsmet Paşa tarafından yönetilmiş, Müttefik Devletlerin temsilcileriyle uzun ve ısrarlı görüşmeler sonucunda 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Konferansı diplomatik belgeleri imzalanmış ve sonra da onaylanmışlardır. Bunlar hacimli 143 maddelik Barış Andlaşması ile 18 ek ve teati edilen mektup metinlerinden ibarettir.

Lozan Barış Andlaşması ve bağitlar paketi ile Türkiye ve Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Balkan devletlerinden Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Slovenya Devleti arasında o zamana değin süren savaş durumuna son verilmiş ve barış temin edilmiştir. Lozan Konferansı'na katıldığı halde Sırp-Hırvat-Sloven Devleti özel bir protokol ile belgelerin imzalanmasını bazı koşullara bağlayarak, bir süre ertelemiştir. Nitekim Türkiye ile arasında 28 Ekim 1925'de Ankara'da ayrı bir andlaşma ile diplomatik ilişkiler yeniden kurulmuştur. Böylelikle Lozan Barış Andlaşması ve bağitlar paketi ile, Türkiye Cumhuriyeti için barış, kalkınma ve reform dönemi başlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin bütün ülkeler, özellikle de Batı ve Balkan devletleri

ile normal diplomatik ilişkilerin kurulması ve uluslararası alanda gereken yeri alması için bütün imkân ve şartlar sağlanmış bulunmaktadır. Bizzat Atatürk defalarca Lozan Barış Andlaşması ve Protokolleri paketine değinerek bunlara yüksek değer vermiştir. TBMM'nin 13 Kasım 1924 tarihli açılış konuşmasında şöyle der: "Doğrusu, dört yıllık Bağımsızlık Savaşımız, milletimizin önüne yaraşır bir barış ile sonuçlanmıştır. Lozan'da imzalanmış olan andlaşmanın, yüce kurulumuzun onayına sunulduğunda her anlamda hür ve bağımsız olarak mutlu bir çalışma alanına girmiş olacağız. Elde edilen mutlu sonucun korunmasında, Lozan Andlaşmasında yer alan sorunların kesin olarak sonuçlanmasında ve milletin huzur ve refahını sağlayacak verimli çalışmalarda tam başarıya erişilmesini bütün kalbimle dilerim."³³ Lozan Andlaşması, bundan sonraki dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nin Balkanlardaki dostluk ve işbirliğinin gelişmesine geniş imkânlar sağlamıştır. Nitekim bütün Balkan devletleriyle ikili dostluk, tarafsızlık, işbirliği, uzlaştırma, adli çözüm halkı, göç ve çok taraflı andlaşmalar yapılmıştır.

Lozan Andlaşmasından sonra Sofya ile Ankara arasındaki diplomatik ilişkilerin düzenlenmesi yönündeki çalışmalar sürdürülmüştür. Fakat Bulgaristan'da önemli gelişmeler olmuştur. 9 Haziran 1923'de hükümet darbesi yapılmıştır. Yasadışı baskılarla, BÇHB hükümeti iktidardan indirilmiştir. Başbakan Aleksandır Stamboliyski gaddarca öldürülmüştür. Çar III. Boris'in emriyle yönetime Prof. Aleksandır Tsankov'un (1879-1959) koalisyon hükümeti getirilmiştir. Yoğun bir terör yürütülmüş, insan hak ve özgürlükleri kabaca çiğnenmiştir. Bu hükümet idarede 9.6.1923'ten 4.1.1926'ya kadar kalmıştır. Kendisine politik taban yaratmak için, "Demokratik Sgovor" (anlaşma) adında bir parti koalisyonu oluşturmuştur. Kamuoyu önünde yasa dışılaşmak amacıyla parlamento seçimiyle XXI. AMM (18.11.1923) oluşturulmuştur. İktidarın 172 milletvekiline karşı yalnız 30 muhalif milletvekili vardır. Olağanüstü yasalar kabul edilmiştir. Bunların arasında Devleti Savunma Yasası bulunmaktadır. III. Komünist Enternasyonelin ve Sovyet Rusya'nın kışkırtmasıyla 1923 Eylülünde geniş bir ayaklanma yapılmıştır. Sosyal gerginlik artmış, BKP (Bulgar Komünist Partisi) yasaklanmıştır.

İlk zamanlarda Aleksandır Tsankov'un hükümeti dışarda kuşku yaratmıştır. Yasadışı baskılardan başka, özellikle silahlı bir güç haline gelen İç Makedon Devrim Örgütü (VMRO), Bulgar politikasını etkilemek istemiş,

³³ Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açılış Konuşmaları. TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Konuşmaları, TBMMB, Ankara 1988, s. 127.

devlet içersinde devlet haline gelmiş, Yunanistan ve Yugoslavya'ya çeteler göndermiştir. Hattâ bunlara karşı tepki olarak Yunan askeri Bulgar sınırını geçmiş, Petriç bölgesine girmiştir. Ancak Halk Cemiyeti'nin aracılığı ile Yunanlılar geri çekilmiştir. Nitekim Lozan Konferansından Romanya ve Bulgaristan yolu üzerinden dönen İsmet İnönü, Bulgar makamlarıyla görüşmekten kaçınmıştır (1923). Oysa bir yıl önce Lozan Konferansına giden İsmet İnönü, bizzat Aleksandır Stamboliyski'nin vekilliğini yapan BÇHP bakanlarından Dr. Rayko Daskolov'la Sofya garında bir saat görüşmüştü (1922).³⁴ Sonra iki ülke arasındaki ilişkiler düzelmiştir. Bulgaristan'ın Türkiye Ortaklığına, Vaşington büyük elçisi, tanınmış diplomat ve cemiyetçi bilim adamı, birçok uluslararası konferanslara, özellikle Bükreş Konferansına katılan Simeon Radev (1879-1967) atanmıştır. 1923 yılı Kasımında İstanbul'a gelmiştir. T. Markov ise Boğazlar Komisyonu üyesi olarak İstanbul'da kalmıştır. Fakat görevine ancak 1924 yılının Haziranında başlamıştır. Aynı ayın içersinde başlayan karşılıklı ikili heyet çalışmaları sürdürülmüştür. İki komşu ülke arasındaki andlaşma tasarılarını incelemiştir. Bizzat Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, dostluk andlaşmalarının çalışmalarını izlemiştir. TC. Başbakanı İsmet İnönü ve Bulgaristan Başbakanı görüşmelere ilgi göstermişlerdir. Özellikle 1925 yılının Eylülünde Cenevre'de Bulgaristan'ın Dışişleri Bakanı Hristo Kalkov ile TC Dışişleri Bakanı Rüştü Aras arasındaki karşılaşmalarda bir uzlaşma kararına varılmıştır. Ankara'da 18 Ekim 1925 tarihinde "1925 Türkiye-Bulgaristan Dostluk Andlaşması ve Sözleşmesi" TC adına Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Tefvik Kâmil Bey ve Bulgarlar Yüce Kralı adına Bulgaristan'ın Vaşington'da olağanüstü yetkili temsilcisi büyükelçi Simeon Radev tarafından imzalanmıştır.³⁵

Ne ülke içersinde, ne de ülke dışında itibar kazanamayan Aleksandır Tsankov'un hükümeti 4.1.1926 tarihinde düşmüştür. Yerini gene Demokratik Anlaşma (Demokratikçeski Sgovor) hükümeti almıştır. Bu hükümet üç dönem, 29 Haziran 1931 yılına değin iktidarda kalmıştır. Bütün bu süre başbakanlık makamını, Makedonya doğumlu, Resenli Andrey Tasev Lyapçey (1866-1933) almıştır. Eğitimini Bitolya (Manastır), Selanik ve Plovdiv'de (Filibe) yaptıktan sonra Zürih, Berlin ve Paris'te maliye ve ekonomi bilimlerinden mezun olmuştur. XIX. yüzyılın 90. yıllarından beri Makedonya Kur-

³⁴ Kuzov M., *aynı makale*, s. 79 vd.

³⁵ Bk. İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C. I (1920-1945), AKDTYK, TTKY, TTKB, Ankara 1989, s. 253 vd.

tuluş savaşlarına katılmıştır. Aynı zamanda Demokratik Partiye girmiş ve tanınmış liderlerinden biri olmuştur. Aynı partinin kendi başına kurduğu hükümette (1908-1911) Tarım ve Ticaret Bakanlığı yapmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Başbakan Aleksandır Malinov'un hükümetinde (Haziran-Temmuz 1918) aynı görevi üstlenmişti. T. Teodorov'un kabinesinde ise (Kasım 1918-Mayıs 1919) ilk sivil Harbiye Bakanlığını yapmıştır. BÇHP'nin azılı düşmanıdır. İki ulusal felaketten sorumluları arasında yargılanmıştır. 9 Haziran 1923 hükümet darbesini desteklemiş, onun tarafını tutmuştur. Fakat idareye geldiği zaman Aleksandır Tsankov'a bakarak daha liberal bir politika görmüştür. Hükümetin birinci döneminde aynı zamanda Dışişleri ve Mezhpepler Bakanlığını idare etmiştir. Bundan sonra da, Dışişleri Bakanlığına Fransa'da malî ve ekonomik ilimler mezunu, tanınmış cemiyetçi, banker, milletvekili, daha 1911-1913 yıllarında XV. AMM başkan yardımcısı olan çeşitli hükümetlerde bakanlık yapan Atanas D. Burov (1875-1954) getirilmiştir. Hatta Aleksandır Stamboliyski'nin birinci koalisyon hükümetinde (1919-1920) Ticaret, Sanayi ve Emek Bakanlığı yapmıştır. Fakat BÇHB'nin kendi başına hükümetine karşıdır. Oldukça bağımsız, iradeli bir toplum ve politika adamıdır.

1925 Bulgaristan-Türkiye Dostluk Andlaşması ve Oturma Sözleşmesi Bulgaristan'ın AMM, III. Olağan döneminde 26 Mayıs 1926 tarihte devam etmiş ve oylama yapılmış 94. oturumunda incelenmiştir. 27 Mayıs 1926 tarihli 95. oturumunda bizzat Başbakan Andrey Lyapçev hazır bulunmuş ve Ratifikasyon Yasa önerisinin incelenmesi maddesini daha öne alınması teklifinde bulunmuştur. Açıklamalarla birlikte öneriyi ve andlaşmanın metnini eski Dışişleri Bakanı Hristo Kalfov raporcu olarak okumuştur. Zira andlaşma ve protokol onun zamanında imzalanmıştır. Bundan sonra belgelerin incelenmesine geçilmiştir. İktidar ve muhalefet parlamenter gruplarının milletvekilleri söz almışlardır. Sonunda raporcu, eski Dışişleri Bakanı Hristo Kalfov ve Başbakan Andrey Lyapçev birer konuşma yapmışlar ve andlaşma çoğunlukla kabul edilmiştir. Millet Meclisi'nde yapılan konuşmalarda Bulgaristan-Türkiye Dostluk Andlaşması ve Protokol'le ilgili Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet dönemlerinde iki ülke arasındaki ilişkiler üzerinde durulmuş, çeşitli açılardan Andlaşma ve Protokol yorumlanmış, zaman zaman Milli Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet yıllarındaki reformları ve yenileşme gayretleri değerlendirilmiştir.

Sözü alan milletvekilleri uzun konuşmalar yapmışlardır. Genelde hepsi Bulgaristan ile demokratik Türkiye arasında sürekli ve sağlam bir dostluk politikasını desteklemişlerdir. Fakat bir kısmı, hatta iktidar-koalisyon parla-

menter grubundan bazı milletvekilleri protokolü kendi açılarından yorumlayarak reddetmişlerdir. Gerçekte açık olarak veya dolaylı bir biçimde, imzalanan Bulgaristan-Türkiye Dostluğu Andlaşmasına ve Protokole karşı çıkmışlar, Bulgaristan'ın Dışişleri Bakanlığı ile ilgili Parlamenter Komisyonuna geri çevrilmelerini, tekrar incelenmelerini, değişiklikler yapılmasını istemişlerdir. Bunların başında, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa topraklarında doğmuş, Doğu Trakya göçmenleri örgütünün liderlerinden, Demokratik Anlaşına iktidar grubu milletvekillerinden D. Yanev, Prilop'te doğmuş, İstanbul'da Robert Koleji'nde eğitim yapan, sonra Fransa'da hukuk okuyan Bulgaristan'da adliye sisteminde çalışan, Birinci Dünya Savaşı'nda birkaç yıl Bulgaristan'da Makedonya Kardeşlik Birliği'nin başkanlığını yapan İ. Karaçulov (1856-1930) bulunmaktadır.³⁶

D. Yanev'e göre bu andlaşma gerek Bulgaristan'ın gerekse Türkiye'nin çıkarlarına aykırı düşmektedir. Daha konuşmasının başında Bulgaristan-Türkiye Dostluk Andlaşması üzerinde durmayacağını belirtmiştir. Onun kanaatine bu biçimde bir andlaşmaya gerek yoktur. Çünkü Birinci Dünya Savaşı zamanında Bulgaristan ile Türkiye dost idiler. Yalnız andlaşma ile bağlı olan protokol üzerinde durmak niyetindedir. Onun kanaatine göre, Bulgaristan-Türkiye Dostluk Andlaşmasının amacı, sırf protokolün mahiyetini gizlemektir. Gerçekte böyle bir şey yoktur. Onunla, eskiden kalan bütün sorunları, iki ülkenin çıkarları yolunda kesinlikle ve açık olarak çözmektir. Fakat konuşmacı, görüşündeki bu temel aksaklığı hissetmiş olacak ki, bizzat kendisi karşı tezi belirtmiş ve bunu inandırıcı olmayan biçimde çürütmek istemiştir: "Fakat bazı kimseler itiraz etmektedirler: Bulgar devletinin Türkiye'de büyük çıkarları vardır; ülke, artık trajik ve bahtsız bir geçmişten dolayı Türkiye ile belirtisiz bir ilişkide kalamaz, bu nitelikteki ilişki ortadan kaldırılmalıdır, çünkü Türkiye ile ticari vs. çıkarları var. Başkaları böyle demektedirler.³⁷ Sözde Türkiye'nin iç ekonomi gelişmesi Bulgaristan'daki konjoktürün aynı imiş ve ekonomik beklentiler esas imiş. Konuşmasının temelinde Türkiye ile Bulgaristan arasında yapılan dostluk andlaşmasına Ekli Protokol'un tek yönlü, maksatlı, koyu milliyetçi, kasıtlı yorumudur. Onun kanaatine göre Bulgaristan-Türkiye ilişkileri yalnız ve yalnız Bulgar göçleri konusudur. Nitekim konuşmasında Balkan savaşları öncesi ve sonrasındaki olaylara dönmek-

³⁶ *İstenografi Günlükleri*, XXI. AMM, III. Muntazam dönem, 94 ve 95. Oturum, 26-27. 5.1926, s. 1845 vd.

³⁷ *Aynı kaynak*, s. 1861.

tedir. Anlaşıldığına göre, "1912-1913 yılları ulu olayları tarihi tezini paylaşmaktadır. Onların değerlendirilmesinde o çağın kriteriyumundan hareket etmektedir. Nitekim Balkan Savaşı sonunda Doğu Trakya'nın bazı yörelerinden Bulgar göçlerinin trajik olaylarla açıklanması, Prof. L. Miletiç'in Bulgar Bilimler Akademisi tarafından 1918'de yayınlanan "1913 yılında Trakya Bulgarlarının Yıkımı" adlı kitabına dayanmaktadır. Bu kitaptan konuşmasında uzun uzun aktarmalar yapmaktadır.

D. Yanev'in savunduğu tezi birkaç noktada toplayabiliriz: 1. Bulgar göçmenlerinin Türkiye'deki eski yerlerine ve Müslüman göçmenlerin Bulgaristan'a dönmek haklarını tanımak. Fakat gerçekler bu istekleri çürütmektedir. Bulgar-Türk Andlaşmalarında birkaç kez böyle imkânlar tanındığı halde bundan faydalananlar yok gibidir. 2. Göçmenlerin vatandaşlıklarını kayıtsız şartsız kendilerinin tespit etmesi. Fakat bütün medeni devletlerde vatandaşlık, uluslararası antlaşmalara ve ikili antlaşmalara göre, belli normlara sınırlarında uygulanmaktadır. 1.3.1912 yılından, Bulgaristan-Türkiye Dostluk Andlaşmasının imzalandığı dönemdeki Bulgar göçmenlerinin ve Türk göçmenlerinin devlet malı ilân edilmesine karşıdır. Temel motivasyonu özel mülkiyetin dokunmazlığıdır. Fakat bu yerlere başka göçmenler yerleşmiş vs. Andlaşmadaki karar gerek Türkiye'deki devletçilik gerekse o zamanki Bulgar hükümetinin anlayışlarına uygundur. Bu mülklerin sorunun çözülmesi iki ülke arasındaki asıl anlaşmazlıklara nokta koymamaktadır. 4. Göçmenler dönmedikleri hallerde mülklerinin aynen tanınması ve gerektiği zaman satılmalarıdır. Dönmeyen göçmenlere eski yerlerinin mülk haklarını tanımak istedikleri takdirde bunları satmak gibi işte bu açıdan 1913 İstanbul-Bulgaristan-Osmanlı İmparatorluğu, Türk tarafından ratifikasyonu yapılmayan Edirne Andlaşması ve nihayet Bulgaristan-Türkiye Dostluk Andlaşması ve Protokolü incelenmektedir. Böylelikle gerek sonuncu Bulgaristan-Türk Dostluk Andlaşmasının gerekse Protokolün reddedilmesini istemektedir.³⁸

Benzer görüşleri İ. Karançulov ileri sürmüştür. Trakyalı, Dobrucalı ve Makedonyalı göçmenlerinin politik isteklerini açık olarak belirtmiştir. Eski topraklara dönmek ve mülk haklarını savunmaktadır. Bununla birlikte, Balkan savaşlarında beraber bulunan Hristiyan komşu ülkelerinde Bulgarların Türk idaresinde bulunmayan ıstıraplarını büyük kaydetmiştir. Bulgaristan'ın bir zamanki müttefik devletlerin Makedonya'ya yerleşmelerini yargılamakta-

³⁸ Aynı kaynak, s. 1861.

dir. Bununla ilgili olarak zamanında Kemal Paşanın ihtarını hatırlatmaktadır: "Müttefiklerimiz Makedonya'yı çapullayacaklar sizden." Sizin Türkiye ile geçici bir dostluk kurmanız gerekmektedir. İstanbul'a girmemelisiniz; biz sizin her istediğinizi vermeğe razıyız. Şunu gözönünde bulundurunuz ki, Makedonya'yı kaybedeceksiniz. "Fakat Bulgar hükümeti Türkiye ile anlaşmıştır. Bu bağlamda İ. Karançulov şöyle demiştir. Aynı zamanda Çatalca'ya dayanan Bulgar askerlerinin "şüphesiz, almazlarsa, İstanbul'u tehlikeye koymak istediklerini belirtmiştir.³⁹ Bu esnada "müttefiklerimiz Makedonya'ya iyice yerleştiler"⁴⁰. İ. Karançulov, Yanev'in 1925 Andlaşmasının tekrar Dışişleri Bakanlığı Parlamenter Komisyonuna gönderilmesi teklifini desteklemiştir.

XXI. AMM'da BÇHB Parlamentor Grubu'nun görüşlerini N. Borisov sunmuştur. Şunu belirtmeliyiz ki, 9.6.1923 hükümet darbesinden sonra BÇHB büyük kayıplar vermiştir. Birçok liderleri öldürülmüş, diğerleri hapse atılmıştır. Örgütün içerisinde bölünmeler olmuş, sol sentrist ve sağ akımlar meydana gelmiştir. Çiftçi milletvekili bir yıl önce hükümetin AMM'nin açılışı nutkunda BTDA'nın imzalandığının bildirildiği zaman, tartışmalarda şunu belirttiğini hatırlamıştır: "Gerçekten Çiftçi Örgütü andlaşmaya karşı değildir ve hatta bütün Bulgaristan'da genellikle yeni Türkiye Cumhuriyeti ve demokratik Bulgaristan arasındaki ilişkilerin düzene girmesine karşı koyacak tek Bulgar bulunamaz; gerçekten de iki devlet arasında, karşılıklı ilişkileri tanzim edecek, Türkiye'de Bulgarların ve Bulgaristan'da Türklerin yerini ve haklarını açık olarak saptayacak andlaşmaların yapılması gerekmektedir."⁴¹

Zamanında Almanya'da Laypsig'de hukuk eğitimi gören tanınmış politika adamı Aleksandır Girginov XXI. AMM'nde muhalefette bulunan Demokratik Partinin görüşünü sunmuştur. O daha sonra Aleksandır Malinov'un hükümetinde maliye bakanı ve A. Musanov'un hükümetinde içişleri ve halk sağlığı bakanı olmuştur. Konuşmacıya göre, Bulgaristan'da hiç kimse, Bulgaristan ile Türkiye arasında barış, dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri yönünde bir anlaşmaya karşı değildir. İki komşu devlet arasındaki politika ve ekonomik nitelikteki büyük çıkarları kimse küçümseyemez. Sonra Bulgaristan-Türkiye Dostluk Anlaşması üzerinde durmuştur: "Kuşkusuz ki, bütün Bulgar halkı, iki komşu halk arasında ebedi barış, samimi ve sürekli dostluk yönünde önerilen böyle bir andlaşmayı rahatlıkla ve memnuniyetle karşıla-

³⁹ Aynı kaynak, s. 1861.

⁴⁰ Aynı kaynak, s. 1862.

⁴¹ Aynı kaynak, s. 1855.

yacaktır. Belki de Bulgar halkı Balkanlarda dostluk ve barışa en çok ihtiyacı olan halktır. Nitekim sorun bunda değildir. Kuşkusuz ki, bizim Türkiye'den bir iddiamız yoktur ve gerçekte Türkiye'den bir istediğimiz olmaması da iyi komşuluğun kaynağıdır ... Kuşkusuz anılan iyi ilişkiler, barış ve dostluğa katkı getirecek bir ön koşuldur. Fakat, kuşkusuz ki, iki halk arasındaki reel çıkarlar, onların iyi komşuluk ve gerçekten dostluk içerisinde yaşamalarının başlıca gereğidir."⁴² Bundan sonra milletvekili BTDA önerisindeki motiflerin daha geniş tutulmasını ileri sürer. Çünkü yasa tasarısında ancak diplomatik ilişkilerin yeni baştan düzeltilmesi belirtilmiştir. Oysa iki devletin Birinci Dünya Savaşı zamanında müttefik olduklarını, gerçekte diplomatik ilişkilerin kesilmediğini belirtmiştir. Fakat o da andlaşma ile bağlı olan protokolü kabul etmemektedir.

Bulgaristan'ın tanınmış hukukçularından, faşizm ve totalitarizm gibi aşırı sağ ve aşırı sol akımlara karşı savaş veren, anayasacılığı ve parlamentarizmi savunan, Bulgar Sosyal Demokrat Partisinin lideri olan –ki bundan dolayı 1935'de "Aya Anastasiya" adasına sürülmüş ve 1945'te hapse atılan ve orada öldürülmüştür– defalarca milletvekili seçilen Kristi Pastuhov (1874-1945) BTDA ve Protokolle ilgili olarak, gerek Osmanlı İmparatorluğu, gerekse Türkiye'nin bazı en yeni olayları üzerinde durmuştur. Kendi açısından bunları, oldukça soyut, yer yer de iddialı değerlendirilmelerde bulunmuştur. Doğal olarak milletvekili "Eski Türkiye" ile "yeni, Cumhuriyetçi Türkiye" arasında prensip ayrılığı vardır. Modern Türkiye'deki Kemalist reformları günün gününe izlemektedir. Fakat yasalarla uygulama arasındaki güçlükleri gözönünde bulundurarak yapılan reformları küçümsemek istemektedir: "Gerçekten şimdi genç Türkiye'de, Cumhuriyetçi Türkiye'de bir atılımla kitaptaki harikalar yapılmaktadır: fesleri de kaldırdı, yaşmakları da açtı, herkese mec-buri vatandaş kodeksleri kabul etti, yasaları Avrupa biçiminde düzenledi"⁴³.

Milletvekili, konuşmasının devamında yasalar yolu kitaptaki hakların kazanılmasının da, büyük önemini belirtmiştir: "Her şeye rağmen, hattâ yarın bunların uygulanacağından emin olmasak bile, yalnız halihazırda değil, gelecek zaman bakımından bir kazanımdır. Çünkü, bir yandan ilkesel ve yasal bir durum tanınacaktır, diğer yandan her zaman savaş vermemiz, bunları hatırlatmamız, artık tanınmış hakların uygulanması için bir temel oluşturmaktadır.

⁴² Aynı kaynak, s. 1846.

⁴³ Aynı kaynak, s.1854.

Politikada ödevlerden biri budur, bazı şeyleri kazanmak ve bunların uygulanması için savaş vermektir.

Görüldüğü gibi, XXI. AMM'nde BTDA ve Oturma Protokolü'nün incelenmesi ve kabul edilmesi zamanında, çeşitli politik güçler kendi açılarından büyük bir kumandan, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın önderi ve cumhuriyetin kurucusu olarak Mustafa Kemal'e ve yeni Türkiye'ye en yüksek değeri vermişlerdir. Aşırı, milliyetçi ve şövenist ve muhalif milletvekilleri andlaşmaların bazı yönlerine ve özellikle Oturma Protokol'üne karşı çıkmış olsalar da, bu büyük Türk devlet ve politika adamının şahsına ve modern Türkiye'ye saygınlık göstermiş, Bulgar-Türk dostluğuna açık olarak karşı çıkmaktan çekinmişlerdir. XXI. AMM, büyük bir çoğunlukla BTDA ve Oturma Protokol'ünü kabul etmiş, iki devlet arasındaki barışa, dostluk, iyi komşuluk ve işbirliğine destek vermiştir. Şunu da belirtmeliyiz ki, Parlamento, Bakanlar Kurulu ile birlikte bu dönemde Çarlık kurumu Boris III. ün şahsında, Bulgaristan'ın barışçıl dış politikasının ve özellikle Balkanlarda dostluk ve işbirliği rotasyonunu olumlu yönde etkilemiştir. Hatta BÇHB hükümeti zamanında bile, aralarında anlaşmazlık olduğu halde, dış politika alanında koordinasyon olduğu sezilmektedir. Anrey Lyapçev hükümetinin ise sarayın desteğine dayandığı şüphe götürmemektedir. Çar Boris III. gittikçe devletin iç ve dış politikasında etkisini kuvvetlendirmiştir. 1926'da o ilk kez Avrupa ülkelerini ziyaret etmiş, İsviçre'de bulunmuş, Cenevre'de Halklar Cemiyeti'de bulunmuş, İngiltere'de Kral Jorj V., Fransa'da Puankare, Belçika'da Kral Albert, İtalya'da Viktor Emanuel III. ile görüşmüştür. Avusturya'ya da uğramıştır. Bundan sonra Çar Boris III. ün Avrupa seyahatları her yıl sürdürülmüştür.

III. TÜRKİYE-BULGARİSTAN TARAFSIZLIK UZLAŞMASI VE HAVACILIK ANDLAŞMASI

BTDA'nin ve Oturma Protokolü'nün 18 Ekim 1925 tarihinde imzalanmasından beş yıl, ratifikasyonundan dört yıl sonra TC Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü ve Bulgaristan Çarlığının Ankara Ortaelçisi Th. Pavlov tarafından 6 Mart 1929 günü Türkiye ile Bulgaristan arasında Tarafsızlık, Uzlaştırma, Yargısal Çözüm ve Hakemlik Andlaşması yapılmıştır. Böylelikle Bulgar-Türk ilişkilerinin gelişiminde yeni bir aşamaya girmiştir. Doğal olarak, yeni antlaşma 1925 BTDA ve Oturma Protokolü'nün bir devamıdır, bir tür onun uygulamasıdır. Kuşkusuz yeni öğeler de içermektedir.¹⁴

¹⁴ Bk. Soysal, I., *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, I.Cilt, 1920-1945, s. 373 vd.

Üç ay sonra, Bulgaristan-Türkiye Tarafsızlık, Uzlaştırma, Yargısal Çözüm ve Hakemlik Andlaşması (BTTUYÇHA) 1927 yılı seçimleriyle oluşturulan XXII. AMM'ne Andrey Lyapçev'in hükümeti tarafından oylamaya sunulmuştur. Andlaşma Parlamento'nun 23, 27 ve 28 Mayıs 1929 tarihlerinde 101., 102. ve 103. oturumlarında incelenmiştir. Andlaşmanın Ratifikasyon Yasa Tasarısı, motiflerle birlikte, ve andlaşma metni Demokratik Sgovor milletvekili sekreter yardımcısı Hristo Silanov tarafından okunmuş. XXII AMM'de de Demokratik Sgovor partiler koalisyonunun çoğunluğu vardır.

XXII. AMM'nde de, Demokratik Anlaşma parti koalisyonuna katılan Trakya göçmen örgütünün temsilcileri, XXI. AMM'da olduğu gibi, bu kez BTTUYÇHA'ya karşı çıkmışlardır. Onların görüşlerini Dimitir Popnikolov ileri sürmüştür. Onun konuşması adeta saldırı niteliğini almıştır. Türkler ve Yunanlılar düşman ilân edilmiştir. Trakya "Bulgar yurdunun kopmaz bir parçası", "her zaman sırf Bulgar bölgesi" sayılmıştır, iddialarını desteklemek amacıyla Protobulgar hükümdarlarından Asparuh, Tervel, Krum'dan başlayarak XX. yüzyılın başlarına değin gelmiş, tekrar Prof. Miletic'in eserlerinde destek aramıştır. Trakya, Makedonya Dobruca sorunlarına değinmiştir. 1922/23 yılında Lozan Konferansı zamanında Trakya Göçmenleri Heyeti'ne katılan konuşmacı, İsmet Paşa ile Lord Kirzon münakaşalarını, eski Edirne valisi Şakir Beyin Sofya'da Trakya göçmenlerinin IV. Kongresine katılmasını, hattâ Mustafa Kemal'in adını bile istismar etmek istemişti. Konuşması, Dışişleri ve Mezhepler Bakanı Atanas Burov'un sert yanıtına uğramıştır. Konuşmanın elementer, popüler tarih bilgilerine dayanan konuşmayı parlamento seviyesi alt ve politik bakımdan muzır bulmuştur.

Andlaşmanın hukuk yönü, daha fazla profesör olan milletvekillerinden sosyal demokrat İ. Yanulov, sgovorcü G.T. Dailov arasında tartışılmıştır. Birincisi konuyu değıştirmek, devlet arbitrajını özel uluslararası mülkiyet sorununa çevirmek istemiştir. İkincisi andlaşmada devletler arasındaki sorunlarını uluslararası mahkemeye götürülmesinden söz edildiğini kanıtlamış. Bunlara zaman zaman bakanlardan Prof.T.Kulev münasebet almıştır.

AMM'nin konuyla ilgili ilk oturumda sözü eski Dışişleri ve Mezhepler Bakanı Hristo Kalfov almış, BTTUYÇHA'sini Balkanlarda ve Avrupa'da, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki durumla, uluslararası ve bölgesel anlaşmalar konteksti aydınlığında incelemiştir. Bu yönde Halklar Camiasının çalışmalarına Avrupa'da çeşitli devletler arasındaki sözleşmelere değinmiştir. Lokarno Paku'nun önemini belirtmiştir.

Bu kez I. Karanjulov daha ahenkli bir pozisyon almış, BTTYÇHA'na olumlu değer vermiş, uluslararası arbitraj anlaşmaları kontekstünde bunu ileri bir adım saymıştır.

Demokratik Anlaşma koalisyonu milletvekili Hziisto Silanov çok esaslı bir konuşma yapmıştır. Danailov ile Hr. Kalfov'un görüşlerini desteklemiştir. Yeni andlaşmanın Bulgaristan ile Türkiye arasındaki dostluk ilişkilerinin bir aşaması olduğu düşüncesinin altını çizmiştir. Andlaşmanın amaçlarını belirtmiştir. Bunlardan özellikle iki sorun üzerinde durmuştur. Önce andlaşma iki ülkeden birine karşı her türlü politik ve ekonomik andlaşma imzalanamayacaktır. Sonra birbirlerinin tarafsızlığını temin etmektedir.

XXII. AMM'nde de Ulusal Liberal Parti milletvekillerinden V. Kozniçki, rahmete kalan büyük cemiyet adamı ve demokrat Dimo Körçev'in geleneklerini sürdürmektedir. Andlaşmaya yüksek değer vermiştir. Anlaşma, onun fikrinde, iki ülke için de önemli başarıdır. Kelog Paku ile ilgili, Bulgaristan'ın, avantürlere katılmasına karşıdır, hiç kimsenin harp taraftarı olmamasını öğütlemektedir. O şöyle der: Tamamen iç konsolidasyon ve ekonomik kalkınma ile meşgul olarak, biz bütün devletlerle ve her şeyden önce komşularımızla sürekli barış ve iyi dost ilişkileri dileriz.⁴⁵

Geç de olsa, sözü geçen andlaşmayı imzaladığımız ilk komşu ülke Türkiye'dir. Biz bu andlaşmayı sevinçle karşılıyoruz ve komşumuz olan Cumhuriye'nin ulu reformcusunun rejiminde yeni ekonomik ve kültür gelişmesinde büyük başarılar dileriz; Gazi Mustafa Kemal, dünyayı dehâsıyla kendisine hayran etti, o ülkesini islah etti. Savaştan yenilgiyle çıkan memleketinde halkını galibiyet zirvesine yükseltmiştir.⁴⁶ Andlaşmanın TBMM tarafından oylanmasını iki ülke arasında karşılıklı itimat ve dostluk göstergesi olarak karşılamaktadır.

Demokratik Anlaşma partisi koalisyonunun milletvekillerinden, Prof. Danaailov'un eski öğrencilerinden G. Vasilev, yalnız yeni andlaşmanın niteliğini ve olumlu sonuçlarını belirtmekle kalmayarak, Türk tarihinin ve özellikle Kemalist devrimin en güzel tahlillerinden birini yapmıştır. Hem de bunu peşin hükümlerle ve kasıtlı değil, içtenlikle, inançla yapmıştır. O iki ülkeyi birleştirecek şeyleri araştırmaktadır. Yeni andlaşmayı bu açıdan incele-

⁴⁵ İstatistik Günlükleri, XXII. AMM, II Muntazam Dönem, 101. Oturum, sayı 23.5.1929, s.2305.

⁴⁶ Aynı kaynak, s.2335.

mektedir. O Türkiye'nin tarafsızlık ve arbitraj anlaşmasının ilk kez Bulgaristan ile Türkiye arasında yapması önerisine büyük önem vermektedir. O Bulgaristan'ın Birinci Dünya Savaşı'nda çok kayıplar verdiğiine üzülmemektedir. Fakat o Türkiye'nin kayıplarıyla bir analogi yapmaktadır. Böyle olduğu halde Türkiye kendisini toparlamış ve her alanda kalkınmaktadır. Bu bağlamda G.Vasilev şu gerçeği tespit etmiştir: "... Şunu belirtmeliyiz ki, Türkiye bize bakarak çok daha büyük kayıplar vermiştir. Ben şunu açıkça beyan etmek istiyorum ki, size içtenlikle konuşuyorum. Bugün karşımızda başka bir Türkiye bulunmaktadır. Bu, 1912 Türkiyesi değil; bu hattâ 10 yıl önceki Türkiye de değil. Bu, Abdül Hamid'in ve ecdadının zamanındaki imparatorlukta olduğu gibi de değil, şimdi tamamen başka temeller üzerinde konsolide olan bir Türk devletidir".⁴⁷

G. Vasilev Türkiye'deki köklü değişikliklerin en önemli etkenlerini araştırmaktadır. Bulgaristan'a bakarak bunların başlıcaları şunlardır: "Türkler iki olumlu şeyden faydalanmışlardır : topraklarından, Küçük Asya gibi materikten ve diğer yandan gerçekten kendilerinin Cumhurbaşkanı, Gazi Mustafa Kemal gibi yeni bir insandan, yeni bir devlet adamının varlığından."⁴⁸ Konuşmasının devamında G. Vasilev Atatürk'ün bazı çok önemli çizgilerini belirtmiştir : "Bildığınız gibi, Mustafa Kemal burada ataşemiler olarak bulunmuştur, biraz Bulgarca bilmektedir, Bulgar toplumu ve Bulgar ordusu ile kontakları vardır, bu biz Bulgarlara, onu Avrupa'da olduğundan daha fazla tanımak olanağını verdi. O, 1908'den sonra tanıdığımız genç Türk tipinden değildir. Genç Türkler eski Türklerde imparatorluğu o zamana değin yöneten Sultan oligarşisinden önemli dende farklılaşıyorlardı. Fakat Mustafa Kemal her ihtimalde bambaşka, genç Türklerden de bambaşka bir nitelikteydi; Mustafa Kemal Türk halkını kurtardı; kendisinden önce kimsenin yapamadığı bir biçimde, en son barış anlaşmasının en iyi koşullarının kazanılması için çareler buldu; Mustafa Kemal, Türk kadınına kurtardı; Mustafa Kemal Türk yurttaşını, mülk sahibini, Türk sanayicisini yarattı; benim kanaatimce Mustafa Kemal'in yaptığı en büyük reform Lâtin alfabesinin kabulüdür... Benim mütevazî fakat samimi kanaatimce memleketinde yaptığı en büyük, en verimli devrimdir..." Yeni alfabe Türk ulusuna ve yeni kuşaklara kolaylık yaratan Avrupa haklarına, medeni halklara Türk dilini öğrenmek, 10 yüzyıllık tarihlerini öğrenmelerine yardım edecektir.

⁴⁷ *Istenografi Günlükleri*, s.2336.

⁴⁸ *Aynı kaynak*, s.2336.

G.Vasilev'i göre, ancak Bulgarlarla Türkler bir bütün olarak Asya Avrupa arasında köprü olabilirler, iki kıtayı coğrafi ve ekonomik bakımından birleştirebilirler. O anlaşmaya her bakımdan değer vermektedir ve desteklemektedir.

Parlamento tartışmalarının sonunda Andrey Lyapçev'in koalisyon hükümetinin Dışişleri ve Mezhepler Bakanı, büyük bir demokrat ve devlet adamı olan Atanas Burov, geniş ve çok değerli bir konuşma yapmıştır. Milletvekillerinin konuşmaları üzerinde durmuş, muhalefetin iddialarını çürütmüş, soruları cevaplamıştır. Bu, tartışmalara gerçek bir diyalog niteliği kazandırmıştır. Sonra da BTTUYÇHA'nın karakterini, amaç ve sonuçlarının tahlilini yapmıştır.

Bakan Atanas Burov, yüksek düzeyde geçen incelemelere değer vermiş milletvekillerine teşekkür etmiştir. Andlaşmanın oybirliği ile kabul edileceği umidini artzmetmiştir.

Sonra da zayıf, fakat uyumu bozan birkaç muhalif milletvekilini pozisyonlarını şiddetle eleştirmiş ve bunların ne kadar zararlı olduğunu kanıtlamıştır. O kesinlikle Bulgaristan'ın büyük ulusal çıkarları ile bazı bölgesel ve özel çıkarların arasındaki ilkesel ayrımı belirtmiştir: "Parlamentoda ve Bulgaristan'ın yönetiminde hepimiz Bulgar politikası yapmalıyız, Trakya politikası değil, Makedonya değil, Dobruca politikası değil."⁴⁰

Atanas Burov haklı olarak BTTUYÇHA'sını bir bütün olan devlet politika sisteminin bir ögesi saymaktadır. Birkaç milletvekili konuşmalarında parlamento tartışmalarının konusunu değiştirmek, bunları 1925'te imzalanan ve 1926'da XXI ABB'nde onaylanan BTDA ve Oturma Protokol'ü yönüne kaydırmak istemişlerdir. Bu bağlamda Dışişleri ve Mezhepler Bakanı bunun ne kadar yanlış ve zararlı olduğunu göstermiştir. Çünkü parlamento tartışmalarının konusu BTTUYÇHA'dır. BTDA ise dört yıldanberi yürürlüktedir. Zamanında Bulgar Parlamentosu'nda kabul edilmiştir. Bu açıdan Bakana göre BTDA Bulgaristan için şerefür ve imzasını taşımaktadır. BTTUYÇHA tamamen ayrı, başlıbaşına gerekli bir andlaşmadır. Aralarındaki tek bağlantı, birincisinde Türkiye ile Bulgaristan ilişkileri itimat ve dostluk ruhunu düzenleyecek bir seri andlaşmaların yapılmasının öngörülmesidir. Bunların arasında arbitraj andlaşması da bulunmaktadır. Bu bağlamda Atanas Burov şöyle der: "1925 andlaşması bundan önceki hükümetin eseridir. Bu, benim herhangi

⁴⁰ Aynı kaynak, s.71.

bir sorumluluktan kurtulmam demek değildir. Şunu beyan etmeye acele ediyorum ki, ben bu andlaşmanın aneksleriyle birlikte, bütün içeriği için bütün sorumluluğunun taşınmasını kabul ediyorum.⁵⁰ Sonra andlaşmanın hazırlanması zamanındaki zorlukları, zaman zaman görüşmelerin kesilmesini ve nihayet kabul edilmesini hatırlatmaktadır. O bu andlaşmanın iki ülke arasındaki anlayış sonucunda imzalandığını da kaydetmiştir: " Bu uzlaşmanın faydası şudur ki, bu karşılıklı özverilerle, iki devlet arasındaki dostluk ilişkilerinin ihya edilmesine engel olan sağlıksız bir durumu da ortadan kaldırmıştır. İşte Bulgaristan'ın başarısı bundadır, işte Türk Cumhuriyeti'nin başarısı da bundadır. Yenilen yok, yenen yok; aldanmış yok, aldatan yoktur; iki akıllı hükümet vardır, onlar, kendi devletlerinin çıkarlarının doğru değerlendirilmesi, sayesinde bu andlaşmayla aralarında sağlıklı bir ortam yaratmışlardır ve aralarında daha büyük bir yakınlık ve işbirliği yolunda daha büyük gelişmelere imkan kazandırmışlardır"⁵¹. BTDA'nda daha iki devlet arasında bir ticari andlaşmanın, bir oturma ve bir arbitraj andlaşmasının yapılması öngörülmüştür. Oturma Protokolü BTDA ile birlikte imzalanmıştır. Ticaret andlaşması bir buçuk yıl önce bizzat Bulgaristan'ın Dışişleri ve Mezhepler Bakanı Atanas Burov tarafından imzalanmış ve AMM tarafından onaylanmıştır. İşte hakemlik andlaşması, öngörülen son anlaşmadır. Böyle bir andlaşmanın hazırlanması ve kabul edilmesi daha BTDA'nın 1926 yılında Parlamento'nun tasviyesiyle olmuştur. Şimdi BTTUYÇA XXII. AMM'de tartışılmaktadır.

Bundan sonra Dışişleri ve Mezhepler Bakanı Atanas Burov, tekrar Trakya göçmen örgütlerinin AMM'ndeki milletvekillerinin iddiaları konusuna dönmüş ve onların sergüzeşt politikalarının niteliğini ve temelsizliğini ve doğurdıkları kötü sonuçları belirtmiştir. O sorunları çok açık ve kesin olarak ortaya koymuştur. Gerek Bulgaristan'da gerekse Türkiye'de iki devlet arasındaki dostluk ve işbirliği politikasını çıkmaza sokmak isteyen güçleri yargılamıştır: "Eğer Türk hükümeti onların aklına uysaydı, burada biz sizin aklınıza uysaydık nasıl bir durum ortaya çıkacaktı? Benim tasvir ettiğim olacaktı: sessiz bir harp durumu. Ben sizin hepinize bir çağrıda bulunuyorum: Ya münakaşalı sorunlarınız olan bir devletle anlaşacaksınız, ya bunları harple çözeceksiniz ya da barış isteyen bir devletin çıkarlarına uygun olmayan bir gerginlik ve dışişlikilerde sağlıklı olmayan bir ortam kalacaktır. Bu işlemden başka çıkış yolu yoktur."⁵²

⁵⁰ Aynı kaynak, s. 2342.

⁵¹ Aynı kaynak, s. 2342.

⁵² Aynı kaynak, s. 2342.

Atanas Burov yeni çağa, uluslararası ilişkilerde yeni insansever politika izleme taraftarıdır. Bulgar-Türk ilişkilerini bu açıdan değerlendirmektedir.

Görüşlerinde ısrar etmeye devam eden Trakya göçmen milletvekili Dimitir Popnikolov'a sert bir yanıt vermiştir: "Tam tersine : Bulgaristan'da bir Trakya partisinin varolduğu, o Bulgaristan'ın çıkarlarını kendi görüşleri altına soktuğu, Türk Cumhuriyeti'nin uzlaşmaz düşmanı olduğu, hiçbir şeyin ortadan kaldırılmadığı, adaletsizliğin konsolide edildiği, her şeye rağmen adaletin yaşadığı, yaşayacağı ve ebediyen protesto edeceği şüphelerin sürdürülmesi iddiasındadır."⁵³ İşte onların konuşmalarının böyle yorumlanacağını belirtmiştir. Sonra sözlerini yumuşatarak onların böyle düşünmediklerini sandığını kaydetmiştir.

konusmasının devamında BTTUYÇHA'ni Avrupa'daki barış, dostluk ve işbirliği ilkeleri, Milletler Cemiyeti'nin çalışmaları kontekstinde incelemiştir. Hatta andlaşmanın Türk devleti tarafından ileri sürüldüğü maddelerin bazılarını ve özellikle arbitraj düzenini bizzat Atanas Burov'un ısrarı üzerine girdiğini belirtmiştir. Muhaliflerin temelsiz suçlamalarını çürütmüştür.

İşte Andrey Lyapçev hükümeti ve özellikle Dışişleri ve Mezhep Bakanı Atanas Burov'un da ısrarlı çalışmaları sayesinde Bulgaristan ile komşu ülkeler arasındaki dostluk, barış, iyi komşuluk ve işbirliği dış politika hattı üstünlük kazanmıştır. XII AMM, BTTUYÇHA'ni kabul etmiştir. Böylelikle Bulgaristan-Türk ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır.

IV. 1938'DE MÜFTÜ (ŞERİAT) MAHKEMELERİNİN YETKİLERİNİN SİNİRLANDIRILMASI

Bundan sonra da Bulgar parlamentosunda zaman zaman Bulgar Türk ilişkileri konu olmuştur. 1934 yılında Razgrat'taki Türk Müslüman mezarlıklarına şovenist elemanlar tarafından yapılan saldırı münasebetiyle soru ve yanıtlar üzerine konuşmalar olmuş, bunlarda devletin parmağı olmadığı belirtilmiştir.

Bulgaristan'ın politik yaşamında önemli değişiklikler olmuştur. 29 Temmuzda Andrey Lyapçev hükümeti son bulmuştur. Yönetime başbakan olarak Aleksandır Molinov (1867-1938) hükümeti gelmiştir. Bu Halk Bloku koalisyon hükümetidir. Dört ay sonra Başbakan Nikola St. Moşanov (1879-1951) olmuştur. Bulgaristan ile Türkiye arasındaki dostluk ilişkileri sürdü-

⁵³ Aynı kaynak, s. 2344.

rülmüştür. Bizzat başbakanın yönetiminde bir hükümet heyeti Türkiye'yi ziyaret etmiş, bizzat Atatürk'le Nikola Muşanov arasında görüşmeler olmuştur.

Nikola Muşanov, başbakan olarak 19 Mayıs 1934'e değin devam etmiştir. Fakat o tarihte askeri hükümet darbesi yapılmış, devlet yönetimine Başbakan Kimon Georgiev'in hükümeti gelmiştir. Takriben bir yıl sonra tekrar çok partili politika hayatına geçilmiştir.

Bu dönemde Bulgar-Türk dostluk ve işbirliği ilişkileri devam etmiştir. Bunlar zaman zaman çeşitli vesilelerle Bulgar Parlamentosunda konu olmuştur. Bunların arasında özellikle Müftü (Şeriat) Mahkemelerinin Yetkilerinin Sınırlandırılması Yasa Tasarısının incelenmesi ve kabul edilmesiyle ilgili parlamento tartışmaları birçok yönden çok önemlidir. Biz bazı etüdlerimizde bu konu üzerinde durmuş bulunuyoruz.⁵⁴ Bu soruna XXIV. AMM I. Olağanüstü Döneminin 8, 13, 14 Temmuz 1938 tarihli 27, 28, 29 ve 30. oturumları hasredilmiştir. Bizim konumuzla ilgili olan husus bu tartışmalarda Atatürk'ün bir kumandan ve devlet adamı olarak ve modern Türkiye'nin değerlendirilmesidir. Bunların araştırılması ve yorumunda artık Atatürk devrimi ve reformlarının oluşması ve gelişmesi tamamen kesinleşmiş, modern Türkiye'nin iç ve dış politikası büyük başarılar kazanmıştır. Biz bunu Bulgar Parlamentosu'ndaki tartışmalarda da görmekteyiz, şimdi de çeşitli partiler bu sorunlara kendi açılarından nasıl münasebet almaktadır. Atatürk'ün kişiliği ve devlet kuruculuğu alanındaki reformları ve Türk Cumhuriyeti'nin iç ve dış politikasını en doğru Bulgaristan'ın politika adamlarından, tanınmış cemiyetçi ve bilim adamı Prof. Petko Stoyanov değerlendirmiştir. Bulgaristan-Türk dostluğu ve işbirliğinin önemini ve gelecekteki perspektiflerini yorumlamıştır.

Prof. Petko Stoyanov'a göre, Türkiye geçen zaman içerisinde çağdaş bir devlet, Yakındoğu'da ve Balkanlarda önemli bir etken haline gelmiştir ve bu yönde devlet yöneticilerinin büyük katkısı olmuştur. Kuşkusuz Atatürk'ü ve yardımcılarını gözönünde bulundurmıştır: "B.B. milletvekilleri saygı ve iyi niyet göstererek şunu ifade etmeliyiz ki, son 20 yıl içerisinde Türkiye Cumhuriyeti muazzam bir ilerleme yaptı... Biz, Türk halkının ve Cumhuriyeti'nin şahsında –tekrar ediyorum– tarihin, gerici olarak, bıraktığı her şeyden özgür bir ulus karşısındayız. Gerçi tarihî artıkların ortadan kaldırılması için –çoğu kez acılarla– çeşitli yöntemler uygulanmış ve uygulanmaktadır; fakat uluslararası rekabetler birbiriyle yarışlar ve bölge taksimatı alanı olan, 15 milyon-

⁵⁴ *İstatistik Günlükleri*. XXIV. AMM, c. II, s.612.

dan fazla nüfusu bulunan bir ülkede, millete köstek ve engel olan her şeyi bertaraf etmenin kolay bir şey olmadığını bilmek gerek. Bir milli birliğe ulaşabilmek için pek çok araca ihtiyaç vardır. Türk halkının, gerçekten ülkeyi yükselterek bugün Yakındoğu'da, Türk devletinin şahsında, en modern ve her türlü özverilere hazır, kültür ve ilerleyişin temsilcisi yapan yöneticilerinin idealizmini teslim etmek gerek. O modern Türkiye'de sanayinin ve özellikle köy ekonomisinin büyük başarılarını belirtmiştir. Bu yönde devletçilik yaklaşımı ve ilkesinin büyük önemi olduğunu kaydetmiştir. Milletvekili Petko Stoyanof Bulgar-Türk dostluğuna büyük yer vermiştir. Nitekim kendisi Bulgar-Türk Dostluğu Cemiyetinin başkanlığını uzun zaman yapmıştır. O şöyle demiştir: "... Ben iddia ediyorum ve sanıyorum ki, bunları kimse çürütemez, ve siz, hepiniz kabul edeceksiniz ki bütün önemli sorunları çözdüğümüz, Türkiye Cumhuriyeti'nden başka komşumuz yoktur ve yöneldiğimiz ve yönelmemiz gerektiği tarihsel çizgiye hemen hemen gelmiş bulunmaktayız. Şöyle ki, düzenlenecek ne varsa, bunları tarihsel kalmıların esasından fazla, gerçek yaşam ve gerçek çıkar temeli üzerine oturtmalıyız... Bizim var olmamız ve bu halk ile her zaman komşu kalmamız, daimi bir politika gerektirecektir." Onun kanaatine göre, Türkiye'nin zengin kaynakları, önemli coğrafi konumu ve önemli bir ekonomik potansiyel olmasının iki devlet arasındaki ilişkilerde büyük önemi vardır.⁵⁵

Özetleyerek diyebiliriz ki, Bulgaristan'ın anayasalı Çarlık devletinin en yüksek merkez yönetim kurumlarından biri olan Millet Meclisinde iki dünya savaşı arasındaki dönemde, Bulgaristan-Türkiye barış ve dostluk ilişkileri, sistimli ve sürekli konulardan biri olmuştur. Çok partili parlamentarizm şartlarında çeşitli politik güçler bu sorunlara karşı kendi açılarından münasebet almıştır. Genelde Bulgar Parlamentosu, Mustafa Kemal Atatürk'e yüksek bir kumandan, Türk Milli Kurtuluş Savaşı'nın lideri, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ölümüne kadar değişmez Cumhurbaşkanı, modern Türkiye'nin iç ve dış politikasının mimarı, çağdaş boyutlu bir devlet ve politika adamı olarak ve yeni Türkiye'nin oluşum ve gelişimine çok büyük değer vermiştir.

Atatürk'ün temellerini attığı Türk-Bulgar dostluğu İkinci Dünya Savaşı yıllarında bile korunmuş ve bu savaştan sonra hâkim olan totaliter politika ve komünist rejim yıllarındaki bazı istisnalarla kısmen devam etmiştir. Bulgaristan'da totaliter rejimden demokrasiye geçiş döneminde yeni boyutlar kazanmış ve yeniden canlanmıştır.

⁵⁵ Aynı kaynak, s.614.